

Архіви, джерела, спомини

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ. ДО 25-ЛІТТЯ ЗАСНУВАННЯ

THE HISTORY OF UKRAINIAN ASSOCIATION OF RESEARCHERS
OF RELIGION. TO THE 25TH ANNIVERSARY OF ESTABLISHING

До ювілею ми вирішили опитати засновників та активних членів асоціації з тим, щоб зберегти їхні спогади для нащадків. На питання про те, як поставала УАР, відповідають батьки-засновники цієї організації. На жаль, не встигли опитати Миколу Заковича, Владислава Суярка, Юрія Калініна, Петра Лобазова та інших, які вже пішли в засвіти, але були долучені до створення цієї професійної спілки. Звертаємося до тих, хто хоче згадати події 25-літньої давнини, відповідати на питання Опитальника, який розміщений на нашій сторінці в інеті. Починаємо друк інтерв'ю з відповідей багаторічного і беззмінного Президента УАР доктора філософських наук, професора А.М.Колодного. В наступних номерах ви побачите звіти професора П.Яроцького, першого вченого секретаря УАР М.Бабія, экс-директора Львівського музею історії релігії В.Гаюка та інших. Матеріали до друку підготував і готує Л.Филипович.

Анатолій Колодний. Інтерв'ю 7.01.2019.

1. Коли виникла ідея створити УАР?

Думка про необхідність утворити Всеукраїнську громадську спільноту релігієзнавців з'явилася у мене десь в

жовтні 1992 року в дні очолення мною Відділення релігієзнавства НАНУ, переходу його керівника О.Онищенка на директорство в бібліотеку ім. Вернадського. Раніше брати на себе таку ініціативу не міг, хоч ідея була. З'явилася б підозра, що я претендую на посаду керівника ВР, бо ж керував відділом релігії і атеїзму ІФ НАНУ до утворення на його базі Відділення після переміщення до нас в 1991 році з метою схованки філіалу Московського інституту атеїзму.

2. Хто був батьком УАР?

Думка про можливість і необхідність об'єднання всіх фахівців-релігієзнавців країни в якусь наукову спільноту-асоціацію вперше у мене зродилася дещо раніше, ніж діяльність з її утворення. Її, як таку, в її інституційному вияві, із свого власного бажання не актуалізував мій попередник по керівництву Відділенням релігієзнавства О.С.Онищенко. Утворенням в червні 1991 року Відділення в структурі Інституту філософії НАНУ він прагнув скоріше утаємничитись, організаційно не вивиднюватися на якійсь посаді за умов нової влади, у час зміни світоглядних парадигм, відходу від опійних оцінок релігії. Відомо, що у відшукуванні шляхів її подолання як духовного пережитку за комуністичних років О.С. Онищенко себе виявляв надто чутно. Коли я сформував том статей «Религиоведение Украины» для видруку його в 2010 році в Москві, то Олексій Семенович категорично відмовився подати до нього свій параграф, хоч попередньо погоджувався на це. Я навіть приніс йому для прочитання вже відредагований і готовий до видруку варіант цього параграфу. При цьому він заявив, що не є релігієзнавцем, а культурологом. Для О.Онищенка в радянські роки існувала єдина варта дослідження проблема: причини існування релігійних пережитків і шляхи їх подолання. Власне із-за цього українські науковці, якщо порівнювати їх праці із московськими, в ті роки не видрукували жодну науково значиму монографію про феномен релігії і її конфесійні вияви. З приходом в Інститут філософії О.Онищенка із очолюваним ним Київ-

ським філіалом Московського Інституту наукового атеїзму два роки пройшли в пошуку Відділенням релігієзнавства свого місця в науці. Не згодні із зміною парадигми наукового дослідження релігійних явищ і процесів працівники якимось надто швидко поміняли місце праці. Залишилися ті, для кого релігієзнавство стало «сродною працею». Це – Петро Яроцький, Віктор Єленський, Петро Косуха, дехто інший. Тоді у низці вузів *науковий атеїзм* як обов'язковий предмет замінило *релігієзнавство*. Проте дехто із викладачів наукового атеїзму у ці роки якоїсь невизначеності змінив предмет викладання. Більшість – освоїли філософію. А між тим знання релігії в її конфесійному вияві у них були ґрунтовні. Цього вимагала не лише складна педагогічна вдача, а й постійна зайнятість громадсько-лекційною роботою. Скажу більше того: у вузах вони читали скоріше не курс з атеїзму, а інформативно історію і конфесіологію релігії. Студенти, маючи вже якісь знання про релігію і прагнучи їх розширити, із задоволенням відвідували лекції з цього предмету, писали реферати, безпосередньо з ініціативи викладача спілкуючись із носіями тієї чи іншої конфесійної традиції. Вони не говорили, що *їду на лекцію із атеїзму*, а *їшли на лекцію з релігії* або простіше - *їду на релігію*. Це вже говорило про те, чим змістовно наповнювали в ті роки викладачі т.зв. *наукового атеїзму* свої лекції, про що вони розповідали студентам.

3. Хто підтримав ідею утворення УАР?

Ідею утворення Асоціації підтримали насамперед співробітники Відділення Микола Філоненко, Микола Кирюшко, Юрій Терещенко, Петро Косуха, Борис Лобовик, з вузів – Микола Закович із ун-ту ім. Драгоманова й Анатолій Ярчис із Львівського університету, Вячеслав Суярко з КНУ Шевченка.

4. Навіщо була потрібна така організація?

Актуалізований поштовх до утворення УАР дала трагедійна доля релігієзнавства як навчальної дисципліни. Нависла загроза того, що його з 1993-1994 навчального року

взагалі не буде серед вузівських дисциплін. Прийшов до мене тоді і підняв гвалт зав. кафедрою університету ім. Драгоманова Микола Закович, вимагав якоїсь дії. Я пішов у Мінісвіти, а мені там кажуть: а чого це Ви, керівник чисто академічної наукової установи, цим затурбовані, а не вузівські викладачі. Тоді й з'явилася у мене ідея об'єднати останніх у фахову Асоціацію і йти в Міністерство, щоб говорити (1) вже від імені широкого – академічного і вузівського – загалу про введення релігієзнавства до переліку обов'язкових навчальних дисциплін.. Щось забув, хто тоді був міністром. Здається, що Василь Кремінь, якого я (та й інших) добре і давно знав і який довірливо поставився до нашої ініціативи, моєї пропозиції зробити релігієзнавство обов'язковою навчальною дисципліною у вузах.

Необхідності такого навчального предмету (2) сприяв і той конфесійний ренесанс, який відбувався в країні на її релігійному полі: помітно кількісно зростали не лише традиційні конфесії, а й з'являлися все нові й нові, раніше незнані у нас. На це треба було якось реагувати. До утворення такої організації як УАР нас спонукало (3) й проведення в Україні низки наукових конференцій з участю закордонних релігієзнавців – представників різних міжнародних наукових релігієзнавчих асоціацій, насамперед з проблем свободи віровизнань і толерантності міжконфесійних відносин. Ці асоціації чомусь не йшли на співпрацю з державними інституціями і виявляли бажання мати творчі відносини із якимись фаховими громадськими утвореннями. Наша Асоціація й поставала (поруч із Відділенням релігієзнавство і власне на його базі)) такою. У нас з'явилося тоді у друзях до п'яти міжнародних фахових асоціацій – Міжнародна асоціація соціологів релігії, Міжнародна асоціація дослідників релігії, Міжнародна асоціація історії релігії, Міжнародна асоціація свободи релігії та віровизнань, Міжнародна асоціація релігійної свободи, Парламент релігій світу та ін. Ми стали і нині є їх членами, хоч фінансова скрута надто

обмежує цю співпрацю: вони нам оплачують приїзди до них і перебування там, а нам – ні за що їх прийняти. Приходиться часто своїми платити і прийом гостей, і проведення конференцій, і членство в міжнародних асоціаціях... На нашій основі в 2008, здається, році з'явилася Координаційна Рада з релігієзнавства країн Східної і Центральної Європи, куратором якої нині є наш професор Л.Филипович. Утворенням УАР зринуло також бажання (4) зберегти кваліфікований вузівський загаль викладачів предмету, ввести спеціалізацію у ряді університетів, відкрити кафедри.

То ж УАР постала як оберіг від розпорошення і засіб збереження кваліфікованих релігієзнавчих кадрів, а відтак і як вагоме підґрунтя збереження і розвитку релігієзнавчої науки в Україні.

5. Що стало конкретною причиною організації УАР?

Конкретною спонукаю послужило, повторюся тут, насамперед прагнення зберегти науковців з нашого фаху, не дати їм розсіятися в пошуках працевлаштування, хоч признаюся, що багато таких якось швидко перекваліфікувалися. Зникли, стали покійникам для релігієзнавства. Однак при цьому зауважу, що успіхів в науці досягли не перебіжчики, а ті, хто предметно залишився з нами. Дехто з них з часом очолив кафедри, факультети, навіть вузи, деякі – державні служби (В.Бондаренко, Л.Кондратик, Н.Стоколос, В.Докаш, В.Пашенко, О.Шуба, В.Лубський, Л. Виговський та ін.).

6. Що ви пам'ятаєте з 1991-1992 рр. як років підготовки до створення УАР?

Тоді було проведено якись 2-3 гучні міжнародні наукові конференції з проблем свободи релігії із участю в їх роботі порівняно великого загалу закордонних науковців та асоціацій, зокрема Міжнародної асоціації свободи релігії і віровизнань. Пригадую слушну пораду мені її президента професора Вуда опанувати англійську мову. Якби послухався і з того часу вивчав щодня хоч би по одному слову, то нині знав би англійську на о-кей. А так маю постійно проблему

перекладу. Це мало б послужити добрим уроком для сьогоднішніх релігієзнавців. Міжнародні наші конференції з проблем свободи релігії в перші роки незалежності з участю в них закордонних науковців були надто затребувані і для владних працівників сфери релігійного життя. На одній із них було навіть 87 зарубіжників із понад 23 країн світу. Із тодішніх гостей закордоння пригадую насамперед Коула Дюрема – професора з Університету Брігама Янга (Прово, США), професорів А. Баркер, Д. Дерека, Лі Бусбі, Г.Гоффмана. Присутність на наших конференціях представників влади дала можливість їй «побачити» нас, відчутти потрібність релігієзнавців в толерантизації міжконфесійних відносин в країні. Водночас ми були потрібні і для закордоння. Досвід України з вирішення проблем толерантизації міжконфесійних відносин, відвернення ворожості у ставленні конфесій однієї до іншої, міжцерковної толеранції був актуальним для багатьох країн. Тоді з пошаною до нашої свободовіровизнанної діяльності ставилися й конфесії. Учасниками проведених нами конференцій були їх перші особи (Філарет, Любомир Гузар, Григорій Комендант, Михайло Паночко, Ахмед Тамім, Ачьюта-дас та ін.). Багато питань сфери державно-церковних відносин ми «закривали» своєю діяльністю. Готували щороку до 20 різних аналітичних матеріалів, відповідей на листи тощо. Нашу експертизу з низки проблем релігійного життя потребували державники. Навіть пораду чи їхати Президенту на острів Хортицю для вшанування там ювілею поселення менонітів приходилося давати з обґрунтуванням її. Конфесії також відчували нашу потрібність їм, бо ж часто стали безпосередньо звертатися до нас для вирішення низки своїх потреб конфесійного життя.

Відтак в тому, що в країні маємо загалом толерантні міжконфесійні відносини, скоординовану попервах тематично науково-дослідницьку роботу з релігієзнавства, постановляння Київського Патріархату як підґрунтя нині посталої Православної Церкви України є безпосередня наша заслуга, заслуга УАР із її осередками.

Через нашу Спецраду у вузи прийшли не тільки кандидати, а й доктори наук – В.Бондаренко, В.Єленський, Л.Кондратик, Н.Стоколос, В.Докаш, В.Пащенко, В.Лубський, інші кваліфіковані релігієзнавці. Наша релігієзнавча спецрада (а на початках вона була єдиною в країні) дала кандидатів наук і для конфесій. Колись рахував, понад сотню висококваліфікованих знавців релігії!

7. 1993 рік – рік заснування УАР. 22.01 відбувся установчі збори, 27.07 Мінюст зареєстрував УАР як громадську організацію. 1.10 зібралось розширене засідання Правління УАР. Що вам найбільше запам'яталося? І чому?

Не пам'ятаю, де і коли ми в тому році збиралися, але що збиралися, то це так. І дуже приємно було зустрітися з друзями-колегами, знайти з ними порозуміння і співпрацю й у складанні щорічного графіку проведення наукових конференцій з видруком їх матеріалів, і в написанні колективних наукових праць й з їх авторством. Як тут не згадати Арсена Гудиму із Тернополя, Анатолія Яртися та Володимира Гаюка зі Львова, Володимира Пащенка з Полтави, Петра Сауха із Житомира, Едуарда Мартинюка з Одеси, Славу Суярка із Шевченкового університету. Не можемо забути наших професорів Петра Косуху і Бориса Лобовика. Стара кадрa горіла бажанням зробити щомога більше й оригінальніше. Чомусь в перші роки діяння УАР ми відчували себе однією сім'єю більше, ніж нині, хотілося частіше побачитися й поговорити із своїми колегами, подарувати їм свої видруки... Утворення УАР якось зблизило релігієзнавців різних міст і різних вузів.

8. Які події з життя УАР ви ще пам'ятаєте?

Для мене значимою подією життя УАР є видрук кожної праці з її грифом. Тут найбільш значимим був видрук нами у 1996 році «Релігійного словника», авторами статей-довідок якого постало більше 120 релігієзнавців зі всіх областей країни. Знаючи тематичну зорієнтованість наукового загалу кожної області, ми просто надсилали в осередки назву

термінів з проханням написати й подати нам статті. Нині до цього ж вдаємося при підготовці до друку «Української Релігієзнавчої Енциклопедії», видрук якої плануємо на 2019 рік. Значимою подією для нас був видрук десятитомника «Історії релігії в Україні», навіть видрук в Москві об'ємного двохтомника «Религиоведение Украины». Вартим продовження вже започаткований мною проектом «Релігієзнавці української діаспори» видрук вибраних творів Івана Музички, Володимира Олексюка, Степана Ярмуся, Івана Шевціва, Івана Ортинського. Варто повернути в Україну творчі здобутки інших наших діаспорних релігієзнавців. Насамперед тут згадаю О.Великого і Дм.Блажейовського. Воскресити треба українських релігієзнавців і богословів 20-30 років ХХ століття. Я із О. Саганом, А.Гудимою повернули Україні знаного етнолога релігії Арсена Річинського. Багато для увічнення його пам'яті зробив П.Мазур і релігієзнавчий осередок УАР Кременецького училища ім.А.Річинського. На черзі – інші мислителі-релігієзнавці, яких в нашій історії і в українській діаспорі виявилось порівняно багато.

Гадаю, що цікавим був би декількатомник «Релігієзнавці України», який своєрідно продовжив би вже видрукувану раніше у двох книгах УАР працю «Релігієзнавство України».

Що ще з минулого запам'яталося? Повчальним для мене, як Президента УАР і керівника ВР, було виконання повеління президента НАНУ Б.Патона про поїздку до Російської АН з метою укладення там договору творчої співпраці. Відмова у цьому мені керівника російських академічних релігієзнавців проф. Мітрохіна допоки ви «играється в какую-то незалежність» була повчальною: нічого плазувати перед чужоземцем, коли він, щоб вчитися ефективно працювати, має їхати скоріше до тебе... У нас сім докторів наук – релігієзнавців, а він в Російській АН один, нами видрукувано більше 200 колективних монографій і наукових збірників, а вони – чотири, ми маємо три своїх періодичних

видання, вони ж – жодного, ми проводимо щороку до десяти наукових конференцій, а вони – жодної. Ми вийшли через УАР у світовий науковий простір, вони ж «купаються» самовдоволено у своїй самодостатності...

Значимих подій було надто багато, але особливо все ж запам'яталися щорічні міжнародні конференції з проблем свободи релігії і віровизнань й приїзд на них наших зарубіжних друзів. Утворення УАР дало можливість нам вийти в міжнародний релігієзнавчий простір, відкрило можливості українським релігієзнавцям побувати в закордонні на світових наукових заходах. При цьому ми відчули свою значимість для міжнародного релігієзнавства, зокрема з нашим досвідом вирішення проблем міжконфесійних і державно-церковних відносин, забезпечення і гарантування свободи віросповідань. Подією, але сумною, був відхід у засвіт від нас в роки незалежності Бориса Лобовика, Юрія Калініна, Володимира Пащенко, Євграфа Дулумана, Петра Лобазова, Миколи Філоненка, Юрія Терещенка, Слави Суярка, інших колег. Їх нам як висококваліфікованих науковців-релігієзнавців явно не вистачає.

9. Які проекти УАР виявилися найбільш вдалими?

Найбільш вдалим є наш проект – десяти томник з участю у написанні і виданні УАР «Історія релігії в Україні». Не знаю, щоб таке масштабне видання було у когось в світі. Значимою буде, як зазначав вище, вже фактично підготовлена до друку об'ємна «Українська Релігієзнавча Енциклопедія». Значимими є наш трикнижник «Релігія – Світ – Україна» і двокнижник «Україна релігійна». Як не згадати тут наш до останнього практично значимий кварталник «Українське релігієзнавство» (маємо вже 86 чисел) і щорічник «Релігійна свобода» (20 чисел). Шкода, але із-за фінансової скрути ми втратили значимий для релігійного і світського життя щомісячник 2001-2014 років «Релігійна панорама», а роками раніше – часопис «Людина і світ».

10. Яким чином ви персонально долучилися до розбудови УАР?

Як Президент УАР, я мав прилучатися до всіх подій і заходів, пов'язаних з її діяльністю. Практично майже всі видруки з грифом УАР виходили за моєї редакції, а всі міжнародні конференції – з моєї участі, а то й головування в Оргкомітеті. Мав постійні творчі відносини із обласними осередками, окремими релігієзнавцями країни та ін. Визнаю, що на все мені часто не вистачало часу. Із-за цього, власне, й затяглося вивершення роботи над «Українською Релігієзнавчою Енциклопедією». Здавна звик виконувати громадські доручення (і не одне водночас). Нині дехто з колег за все чекає оплати, а тому прагну не тільки їх, а й інших недовантажувати позаплановою роботою, а відтак роблю сам. Зокрема нині довершую роботу над Енциклопедією – редагую, вичитую, уніфікую, звіряю, об'єдную однотемні статті тощо.

11. Що є, на вашу думку, основним здобутком УАР?

Основним, здається, все ж є збереження релігієзнавства як галузі гуманітарного знання, збереження і помноження його фахового складу, дисциплінарної структури. До цього - понад 200 видруків монографій і збірників із грифом УАР, більше 200 чисел релігієзнавчої періодики, сотні аналітичних і науково-експертних матеріалів і десь біля 250 наукових конференцій, і заявка на входження в міжнародне релігієзнавче поле – до 5 світових асоціацій, і сформована наша потрібність у суспільства, і толерантність ґрунтованих на релігії відносин – похідна від цього свобода віросповідань.

12. Які були складнощі у постанні і діяльності УАР?

Складнощі нашої діяльності зумовлені насамперед фінансовими проблемами. Сама УАР не має бюджетного академічного фінансування чи фінансування якимись іншими інституціями. Ми в фінансових питаннях не прагнемо користуватися грошима конфесій, бо ж «фінансування» ними часто корисливе: чи то їх від чогось треба захистити, а то й навіть через Вчену Раду прийняти ухвалу про істинність

(до того ж єдину) їх віровчення, Зрозуміло, що на це ми не йдемо. Відтак все, що йде під грифом УАР, водночас є й діяльністю ВР, яке фінансується державою. А тут фінансування останніх двох років обмежене так, що приходилося працювати на 0,5-0,7 посадових окладів. Лише, як я це відзначаю, наш *релігієзнавчий патріотизм* давав можливість діяти так, що наші успіхи не залишалися непоміченими (навіть у закордонні).

Певну складність в роботі мали із-за сприйняття нас неосвіченими богословами з Київського Патріархату й УКУ як зібрання атеїстів, а з Московської Церкви – як прислужників українських націоналістів. Маємо якесь сприйняття нас, академічних релігієзнавців, деким із вузівських працівників (університети Шевченка, Драгоманова і Юрія Федьковича) як їх конкурентів. Не заздрити треба з того, що хтось в релігієзнавчій сфері робить, а творити в ній і робити щось своє, значиме, більше. Ми, скажімо, видрукували десяти томник з історії релігії в Україні, ви ж напишіть/упорядкуйте двадцяти томник – й історії не лише в Україні, а у світі. Ми раді будемо вашим успіхам. Що стосується атеїзму, то пізнайте науковий зміст цього феномену, не ототожнюйте його із антиатеїзмом. Це знали вже давні греки. Атеїзм утверджує буття людини в її сутності, а її у творчості, навіть згідно Біблії, заклав в людину сам Бог.

13. Що не вдалося реалізувати?

Не вдалося організувати роботу обласних осередків так, щоб в її поєднанні ми мали бажану картину – колективне опрацювання всіх проблем і сфер релігієзнавчої науки. Свого часу ми визначили домінуючу релігієзнавчу проблему за кожним обласним осередком, але в роботі останніх це визначення загалом не відчувається, хоч попервах воно було. То ж маємо перекіс в дослідницькій діяльності релігієзнавців на проблеми історії релігії в Україні, міжконфесійних і державно-церковних відносин, проблеми етнології і конфесіології релігії. Осередки повторюють тематично одне й те ж. А

відтак фактично поза увагою науковців лишаються проблеми філософії і соціології релігії, проблеми психології й історіософії релігії, буття релігійних меншин і з'ява нових конфесій. Висновки часто умоглядні, бо ж науково-обґрунтовані соціологічні дослідження проблем релігійності, процесів змін релігійного життя не проводяться. Не працюють колективно осередки УАР, кожний дослідник тут діє як науковець сам по собі. Не вдалося скоординувати тематику написання релігієзнавчих дисертаційних робіт, хоч Координаційна рада з цього, очолювана проф. П.Яроцьким, є. Згасла, а то й зникла діяльність Волинського (Л.Кондратик), Херсонського (К.Недзельський), Чернігівського, Кіровоградського, Миколаївського осередків. Значимою і помітною є діяльність осередків Тернопільського, Полтавського, Дніпропетровського, Чернівецького, Одеського.

14. Як мислилася УАР і чи відповідає вона зараз тим очікуванням?

Формуючи УАР, я мислив про більш активну і продуктивну організацію роботи обласних осередків, а так маємо якусь «релігієзнавчу сплячку», навіть конкуренцію у видруку навчальних посібників чи релігієзнавчих словників. Наявне очікування проведення організованих заходів переважно Києвом, вияв роботи осередків лише через проведення конференцій. Написання колективних осередкових монографій, зокрема типу «Львівщина релігійна», не знаходимо. А могли б видрукувати такого змісту 25 книг водночас і з довідковим матеріалом до кожної з них. Не працюють у вузівських містах релігієзнавчі лекторії, не проводяться Круглі столи, зустрічі із церковними діячами тощо. Мало працюємо із релігієзнавчою молоддю, старші релігієзнавці не формують собі заміну, що вже відчуваємо у збідненні осередкового релігієзнавчого життя.

15. Як ви бачите УАР в майбутньому? Що потрібно змінити, покращити в діяльності УАР, її центральних і обласних органах?

Перед УАР постає безліч викликів, які постійно виникають, оскільки життя не стоїть на місці. Потрібно частіше проводити якісь масштабні наукові заходи, оперативніше від іменні УАР реагувати на події релігійного життя. Варто творити наукові колективи навколо знаних науковців і писати колективні монографії за їх редакції із визначеної тематики (так, П.Яроцький вже може сформулювати автуру колективної праці «Релігійний чинник в контексті україно-польських відносин», а О.Саган – історіософську монографію «Українське Православ'я в його природі й історії»). Варто написати й видрукувати колективну монографію (тут слово за В.Шевченком) з проблем історії богословської думки України. Варто упорядкувати і видати також в декількох томах проект «Богословська думка України», дискутувати питання релігії і релігійного життя й видрукувати колективні праці світських і богословських авторів. Тут на черзі значима подія релігійного життя України – 425-ліття Берестейського собору в 2021 році. Про неї треба писати, відзначити її значимість у відверненні українців завдяки Берестю від повної полонізації чи обмосковлення.

Гадаю, що потрібно вже провести у всіх осередках, як і взагалі в УАР звітно-виборні збори, доручити керівництвом ними молодшим керівникам, бо ж наявні фактично часто самі усунулися від головування (зокрема Волинь, Львів, Франківськ, Херсон і Житомир), а чи ж вони як релігієзнавці не є авторитетними серед своїх колег (зокрема, Тернопіль). То ж переобраними осередками я насамперед бачу Львівський, Вінницький, Івано-Франківський, Волинський, Чернігівський, Херсонський. Варто подумати про розширення географії нашої Асоціації. Нині вона є товариством релігієзнавців України, а може розширити свої межі в українську діаспору, стати Всеукраїнською Асоціацією релігієзнавців. В ній знайшли б свій притулок і закордонні Почесні члени Відділення релігієзнавства НАНУ. Багато планів, але якщо є мета, то все здійсниться.

Історія Української Асоціації релігієзнавців...

16. Чи збереглися у вас якісь документи, фотографії, артефакти з історії УАР? Чи могли б ви надати їх або копії для архіву УАР?

Так, треба поритися в стосі наявних у мене паперів, але вони не упорядковані, не систематизовані, а саме це і потрібно зробити. Але це вже завдання для молодих, для істориків науки про релігію в Україні.